

GÜL DIŞINDAKİ ÇİÇEKLERLE İLGİLİ RİVAYETLERİN TAHLİL VE TENKİDİ

Sabri ÇAP*

Öz

Mevzûât literatüründe gülle ilgili uydurma rivayetlerle birlikte Ehl-i sünnet ve Şîa kaynaklarında diğer bazı çiçekler hakkında da uydurma rivayetler mevcuttur. Bunların bir kısmı ise müşterek veya benzer özelliktedir. Bazı çiçeklerle Resûlullah ve Ehl-i beyt arasında ilişki kurulmuştur. Tıbb-ı nebevî eserlerinin bu tür rivayetlere oldukça çok yer vermeleri de dikkat çekmektedir. Söz konusu çiçeklerin isimlerinin daha ziyade Farsçadan Arapçaya geçmiş oldukları anlaşılmaktadır. Gülle ilgili rivayetlerin daha iyi anlaşılması maksadıyla diğer çiçekler hakkındaki rivayetlerin de değerlendirilmesi ve mukayesesi gerekli görülmüştür. Bu rivayetlerin Şîa eserlerinde daha yoğun yer alması da bu hususta etkili olmuştur. Gül gibi diğer çiçekler de tasavvuf ve edebiyatta sembolik bazı anlamlar yüklenerek kullanılmıştır. Bu makalede gülle Hz. Peygamber arasında münasebetten söz eden rivayetlerin daha iyi anlaşılması için bir kısım çiçekler hakkında Ehl-i sünnet ve Şîa kaynaklarında yer alan rivayetler muhteva ve mahiyet açısından karşılaştırılarak ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çiçek, Gül, Uydurma Hadis, Şîa, Hz. Peygamber.

Analysis and Criticism of the Narrations About Flowers Except the Rose

Abstract

In the Fabricated hadith literature there are fabricated narrations about the rose as well as fabricated narratives about some other flowers in sources of Ahl al-Sunna and Shia. Some of them are common or similar. A relationship between some flowers and the Prophet and the Ahl al-Bayt was established. It is also noteworthy that the works of Prophetic medicine have a lot of place in these narrations. It is understood that the names of the flowers in question come from more or less from Persian to Arabic. In order to get a better understanding of the narrations about the rose, it is necessary to evaluate and compare also the narrations about other flowers. The fact that these narrations were more common in Shia sources has also influenced this issue. Other flowers, such as rose, have also been used in Sufi and literature with some symbolic meanings. In

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İslamî İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, sabricap@hotmail.com.

this article, some narratives of the sources of Ahl al-Sunna and Shia about some flowers were tried to be compared in terms of content and nature to better understand the narratives that talked about the relationship of the Prophet with the rose.

Keywords: Flowers, Rose, Fabricated Hadiths, Shia, The Prophet.

Giriş

Gülün yaratılışı ve Hz. Peygamber’le ilişkisi hakkında bazı hadisler uydurulmuş ve bu rivayetler yeni yorumlarla etkileri günümüze kadar devam eden bazı tasavvur ve düşüncelere yol açmıştır.¹ Bu konudaki uydurma hadisler yoğun olarak İran, Irak ve Suriye bölgelerinde doğmuş ve yaygınlaşmıştır. Şîa ve Ehl-i sünnet kaynaklarında yer alan rivayetlerin bazı ortak noktaları bulunmakla birlikte Şîa eserlerinin bu hususta bir üstünlüğü olduğu görülmektedir. Bu durum, gül hakkındaki bütün rivayetlerin Şîi râviler tarafından uydurulduğunu açıkça göstermese de, isnadlarda yer alan bazı şahıslar ve haklarındaki cerh-tadil değerlendirmeleri bu rivayetlerin bazılarının Şîa kaynaklı olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

306 | db

Diğer taraftan gül dışında birçok çiçek hakkında da uydurma haberlerin bulunduğu görülmektedir. Bu rivayetlerin bir kısmı doğrudan Ehl-i beyt’le ilgilidir. Yine diğer çiçekler hakkındaki rivayetlerin Ehl-i sünnet kaynaklarına göre Şîa kaynaklarında hem çeşitlilik ve hem de miktar olarak üstünlüğü göze çarpmaktadır. Dikkat çekici diğer bir husus ise rivayetlerde adı geçen çiçeklerin birçoğunun isminin Arapçalaşmış kelimelerden ibaret olmasıdır. Gülle Hz. Peygamber arasında ilişki kuran rivayetlerin daha iyi anlaşılması için bu tablo da dikkate alınarak gül dışında diğer çiçekler hakkındaki uydurma rivayetlerin de genişçe ele alınmasında fayda görülmüştür. Nitekim sonraki dönemlerde gülle birlikte diğer çiçekler de tasavvuf, edebiyat ve sanatta birçok maddî-manevî varlık ve mefhumların sembolü olarak kullanılmıştır.

¹ Gülün Hz. Peygamber’in terinden yaratıldığı ve gül kokusuyla Hz. Peygamber’in kokusu arasında ilişki kuran rivayetler ve gül koklayınca Resûlullah’a salavât getirilmesi hakkındaki rivayetler hakkında geniş bilgi için bkz. Sabri Çap, “Gülün Yaratılışı ve Hz. Peygamber’le İlişkisi Özelinde Uydurma Rivayet Algısı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 2018, cilt: 18, sayı: 1, s. 259-297. Adı geçen makalede gülle ilgili rivayetler genişçe ele alınmış, ancak gül dışındaki çiçekler hakkındaki uydurma rivayetlerle bazı benzerlikler göstermeleri ve konunun daha iyi anlaşılması düşüncesiyle diğer çiçekler hakkındaki rivayetlerin ayrıca ele alınması uygun görülmüştür.

1. Gül dışındaki diğer bazı çiçeklerin fazileti hakkındaki rivayetler

Gülün yaratılışı ve Hz. Peygamber'le ilişkisi bağlamındaki uydurma rivayetlerle diğer çiçekler hakkındaki mevzû hadisler arasında mahiyet benzerliği söz konusudur. Gül etrafında oluşan uydurma haberlerin anlaşılması ve yorumlanması açısından diğer çiçekler hakkında benzer nitelikteki rivayetlerin muhtevaları ve bilhassa Ehl-i sünnet ve Şîa kaynaklarındaki durumlarının mukayeselerinin yapılması ehemmiyet arz etmektedir.

Ehl-i sünnet mevzûât literatüründe ve Tıbb-ı nebevî eserleriyle birlikte Şîa kaynaklarında birçok çiçek hakkında farklı bağlamlarda haberler yer almaktadır. Meselâ İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), *Mevzûât*'ında "Güzel Koku" bölümünde beş bâbta "nergis", "gül", "mercanköşk", "menekşe" ve "bân/moringa"nın faziletine yer vermiştir.² Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) de çiçeklerin faziletleri hakkındaki hadislerin mevzû olduğuna dair genel hüküm vermiş ve bu konuya örnek olarak İbnü'l-Cevzî'nin sözünü ettiği çiçek adlarını zikretmekle yetinmiştir.³ Sonraki musannifler de birkaç ilave ile birlikte bunları tekrarlamışlardır. Şîi musanniflerden Küleynî (ö. 329/941) de Şîa'nın en önemli eserlerinden biri olan *el-Kâfî*'de menekşe, hîrî/şebboy, bân/moringa, zambak, susam/simsim/ cülcülân ve reyhan gibi çiçekler hakkındaki rivayetleri zikretmiştir.⁴

Ehl-i sünnet kaynaklarında gülden başka sadece beş civarında çiçeğin fazileti hakkında uydurma rivayetler bulunmakla beraber Şîa kaynaklarında daha çok sayıda çiçeğin adından söz edilmektedir. Bir kısım rivayetler ise ortaktır. Şîa kaynaklarında en çok rivayetlerin ise menekşe hakkında olduğu görülmektedir. Şîa'ya ait rivayetlerin bir kısmı Resûlullah'a nispet edilirken bazıları imamlardan nakledilmektedir. Ehl-i sünnet ve Şîa rivayetlerinde zikredilen çiçeklerin başında mercanköşk, menekşe, nergis, moringa, zambak, susam, reyhan ve kınaçiçeği gelmektedir. Dikkat çekici bir husus

² İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed et-Temîmî el-Kureşî, *Kitâbü'l-Mevzûât* (I-III), thk.: Abdurrahmân Muhammed Osmân, el-Mektebetü's-selefiyye, 1. Baskı, Medine 1386-1388/1966-1968, c. III, ss. 63-67.

³ Bkz. Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasan Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî, *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbârî'l-mevzûa*, thk.: Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut 1405/1985, s. 350.

⁴ Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb er-Râzî, *el-Kâfî*, Menşûrâtü'l-fecr, Beyrut 1428/2007, c. VI, ss. 327-330.

sonraki dönem Ehl-i sünnet tıbb-ı nebevî kaynaklarında bazı çiçekler hakkında mevzûât eserlerinde bulunmayan bir kısım uydurma rivayetlerin yer almasıdır. Ehl-i sünnet ve Şîa kaynaklarında haklarında rivayetler bulunan çiçeklerden bazıları şunlardır:

a. Mercanköşk

Hakkında uydurma rivayet bulunan çiçeklerden biri merzencûş, merzecûş, merzengûş ve merdekûş olarak isimlendirilen mercanköşktür. Ehl-i sünnet mevzûât literatüründe İbn Abbas (ö. 68/687) ve Enes'ten (ö. 93/711) bu çiçek hakkında iki rivayet bulunmaktadır. Ukaylî (ö. 322/934), İbn Abbas'tan "*Resûlullah oturuyorken elinde reyhan demeti olan bir adam geldi. Resûlullah ona dokunmadı. Sonra elinde mercanköşk demeti olan diğer bir adam geldi ve onu elleriyle sundu. Resûlullah ellerini uzatarak onu aldı ve kokladı. Sonra da 'ne güzel reyhan! Arşın altında bitiyor. O göz için şifâdır' buyurdu*" rivayetini nakletmekte⁵ sonraki musannifler de rivayeti ondan aktarmaktadır.⁶

308 | db

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ise Enes'ten "*Resûlullah'a birçok çeşit reyhan hediye edildi. Resûlullah mercanköşkü tercih etti ve diğerlerini ise reddetti. Ben dedim ki: Yâ Resûlallah! Diğer reyhanları reddettiniz, fakat mercanköşkü tercih ettiniz. Resûlullah buyurdu ki: Semâya mi'raca çıkarıldığımda mercanköşkün Arşın altında bittiğini gördüm*" rivayetini nakletmektedir.⁷

Enes rivayetini Humejd b. er-Rebî'in tercemesinde nakleden Hatîb el-Bağdâdî haber için "*metni ve isnadı mevzûdur. (Senedde yer*

⁵ Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Mekki, *Kitâbü'd-du'afâ'i'l-kebîr* (I-IV), thk.: Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut 1404/1984, c. IV, s. 416, No: 2041. Ukaylî rivayet için "*aslı yoktur, bâtıldır*" demiştir.

⁶ Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, c. III, ss. 63-64; Süyûtî, *el-Le'âli'ül-masnûa fil-ehâdîsi'l-mevzûa* (I-II), thk.: Salah b. Muhammed b. Uvayda, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut 1417/1996, c. II, ss. 234-235; İbn Arrâk, Nüreddin Ali b. Muhammed el-Kenânî, *Tenzihü'ş-şerâti'l-merfûa ani'l-ahbâri'ş-şenâti'l-mevzûa* (I-II), thk.: Abdülvehhâb Abdüllatif, Abdullah Muhammed Sıddık el-Gumârî, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut 1399/1979, c. II, ss. 270-271, No: 18; Ukaylî, *ed-Duafâ*, c. IV, s. 416, No: 2041. Hadisi muhaddisler Ukaylî'den nakletmelerine rağmen, Ukaylî'nin matbû eserinde rivayette "*mercanköşk*" yerine her iki defasında da yine "*reyhan*" kelimesi geçmektedir. Bu istinsah veya tahkik hatası olmalıdır. Ancak Süyûtî de rivayeti Ukaylî'den "*mercanköşk*" ifadesi olmaksızın nakletmektedir. Bkz. Süyûtî, *el-Le'âli'ül-masnûa*, c. II, s. 234. Ukaylî rivayet için "*aslı yoktur, bâtıldır*" demiştir.

⁷ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Târîhu Bağdâd* (I-XVI), thk.: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut 1422/2002, c. IX, s. 32, No: 4223; İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, c. III, ss. 63-64; Süyûtî, *el-Le'âli'ül-masnûa*, c. II, s. 235.

alan) *Humeyd b. er-Rebî' mechûldür, ez-Zürrâ' ise gayr-ı sikadır*" demektedir.⁸ İbn Abbas ve Enes rivayetlerini zikreden İbnü'l-Cevzî ise her iki hadisin de mevzû olduğunu söyleyerek Ukaylî ile Hatîb el-Bağdâdî'nin değerlendirmelerini aktarmakta ve Humeyd'in Enes'ten merfû olarak naklettiği "*Cennette mercanköşk diye bir bitki vardır*" hadisinin de aslı olmadığını söylemektedir.⁹ Mercanköşkle ilgili mechûl bir isnadla "*Cennette tavanı mercanköşkten olan bir ev vardır*" şeklinde uydurma bir hadis daha vardır.¹⁰ Yine "*Size mercanköşkü tavsiye ederim. Onu koklayınız! Çünkü o nezle için çok iyidir*" şeklinde bir rivayet bilhassa Tıbb-ı nebevî kaynaklarında yer almaktadır.¹¹

Şîa kaynaklarında da küçük lafız farklılıklarıyla birlikte bu rivayetler mevcuttur. Meselâ Tabersî (ö. 548/1154) Enes'ten merfû olarak "*Size mercanköşkü tavsiye ederim. Onu koklayınız! Çünkü o nezle için çok iyidir*"¹² ve "*Resûlullah'a reyhan verilince onu koklar ve geri verirdi, ancak mercanköşk hariç. Resûlullah onu geri vermezdi*"¹³

⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. IX, s. 32, No: 4223; Süyûtî, *el-Leâli'ül-masnâa*, c. II, ss. 234-235; İbn Arrâk, *Tenzîhü'ş-şerîa*, c. II, ss. 270-271, No: 19.

⁹ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, c. III, s. 63. Hadisi Ukaylî'den aynı isnadla Süyûtî de aktarmakta ve onun yaptığı değerlendirmeyi aktarmaktadır (Süyûtî, *el-Leâli'ül-masnâa*, c. II, ss. 234-235). Ayrıca bkz. İbn Arrâk, *Tenzîhü'ş-şerîa*, c. II, ss. 270-271, No: 18.

¹⁰ İbn Arrâk, *Tenzîhü'ş-şerîa*, c. II, ss. 270-271, No: 19. Ayrıca bkz. Süyûtî, *el-Leâli'ül-masnâa*, c. II, s. 235.

¹¹ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *et-Tıbbü'n-nebevî* (I-II), thk.: Mustafa Hızır Dönmez, 1. Baskı, Dârü İbn Hazm, yy. 2006, c. II, s. 629, No: 673; Bağdâdî, Muvaffakuddin Abdüllatif, *et-Tıbbü'n-nebevî*, thk.: Yusuf Ali Bedîvî, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1410/1990, s. 161; İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanbelî, *et-Tıbbü'n-nebevî*, thk.: Abdülmü'tî Emin Kal'acî, Dârü't-Türâs, 2. Baskı, Kahire 1402/1982, s. 438; İbn Başkuvâl, Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik el-Hazrecî el-Endelûsî, *el-Âsârü'l-mervîyye fi'l-et'îmeti's-serîyye*, thk.: Ebû Ammâr Muhammed Yâsir eş-Şe'îrî, Advâü's-selef, 1. Baskı, Riyad 2004, s. 328, No: 145. Ayrıca bkz. Deylemî, Ebû Şüca' Şîreveyh b. Şehrdâr el-Hemedânî, *el-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb* (I-V), thk.: Said b. Besyûnî Zağlûl, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut 1406/1986, c. III, s. 25, No: 4050; İbn Arrâk, *Tenzîhü'ş-şerîa*, c. II, ss. 270-271, No: 19; İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân* (I-X), thk.: Abdülfettah Ebû Gudde, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Baskı, y.y. 2002, c. V, s. 27, No: 4489.

¹² Tabersî, Raziyyüddin Ebû Nasr el-Hasan b. el-Fazl, *Mekârimü'l-ahlâk*, Mektebetü'l-elfeyn, Kuveyt 1407/1987, s. 55; Kummî, Şeyh Abbas, *Sefînetü'l-bihâr ve medînetü'l-hikem ve'l-âsâr* (I-IV), thk.: Mecmeu'l-buhûsi'l-islâmiyye, Takdim: Ali Ekber âl-i Horasânî, 3. Baskı, Meşhed 1430/2009, c. IV, s. 363. Bu rivayeti Enes'ten merfû olarak Ebû Nuaym da nakletmektedir. Bkz. Ebû Nuaym, *et-Tıbbü'n-nebevî*, c. II, s. 604, No: 673.

¹³ Tabersî, *Mekârimü'l-ahlâk*, s. 55; Kummî, *Sefînetü'l-bihâr*, c. IV, s. 363.

hadislerini nakleder. Tabersî İbn Abbas rivayetini ise Resûlullah'tan muhtasar olarak nakletmiştir.¹⁴

Bu rivayetlerin Ehl-i sünnet ve Şîa kaynaklarında aynı sahâbeden rivayet edilmesi nadir rastlanan bir durumdur. Gülün yaratılışı hakkında Şîa ve Ehl-i sünnet kaynaklarındaki rivayetler çok benzerken diğer çiçekler hakkındaki rivayetler daha çok ortak niteliktedir. Bu noktanın önemli olduğunu vurgulamalıyız. Eğer gül ve diğer çiçekler hakkındaki bazı rivayetler Şîa'dan alınmış ise bu rivayetlerin bir kısmı aynen, bir kısmı ise değiştirilerek nakledilmiştir.

Mercanköşk hakkında Ehl-i sünnet ve Şîa hadis literatüründe bir miktar rivayet bulunmasına rağmen Türk-İslâm edebiyatında diğerlerine nispetle bu çiçeğe neredeyse hiç yer verilmemiştir. İran edebiyatındaki durumu ise ayrıca araştırmayı gerektirmektedir. Türkçe divanlar hakkında yapılan bir araştırmaya göre yüz bin civarındaki beytin sadece birinde mercanköşke yer verilmiş, şekilden dolayı tesbih çeken bir şahıs gibi tasavvur edilmiştir.¹⁵

310 | db

Mercanköşk, Şîa kaynakları da dahil olmak üzere daha çok Farsça “merdekûş”un Arapçalaşmış şekli olan “merzencûş” şeklinde yer almaktadır. Kelimenin aslının Arapçada bulunmaması, rivayetin Şîa kaynaklı olma ihtimalini güçlendirmektedir.

b. Menekşe

“Benefsec” şeklinde isimlendirilen menekşe, Şîa ve Ehl-i sünnet hadis literatüründe hakkında en fazla uydurma rivayet bulunan çiçeklerden biridir. İbnü'l-Cevzî, Hz. Ali (ö. 40/661), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Hz. Hüseyin (ö. 61/680) ve Ebû Saîd el-Hudrî'den (ö. 74/693-94) menekşe hakkında beş-altı kadar rivayete yer verir. Bunlardan Hz. Ali rivayetinin isnadı Hibetullah b. Ahmed el-Cerîrî > İbrâhim b. Ömer el-Bermekî > Muhammed b. Abdullah b. Buhayt > Abdullah b. Ahmed b. Âmir > Ahmed b. Âmir > Mûsa b. Ca'fer > Ca'fer b. Muhammed şeklinde olup o şöyle demiştir: “*Muhammed b. Ali yağlanmam için bir yağ söyledi ve bana (bununla) yağlan' dedi. Ben de 'önceden yağlandım' dedim. Bana 'fakat bu menekşe' dedi. Ben de: 'Menekşenin fazileti ne' dedim. O da 'bana babam Ali b. Hüseyin, ona babası Hüseyin b. Ali ve ona da babası Ali b. Ebû*

¹⁴ Tabersî, *Mekârimü'l-ahlâk*, s. 55; Kummî, *Sefînetü'l-bihâr*, c. IV, s. 363.

¹⁵ Yavuz Bayram, “Burdur'un ve Divanların Gülü”, *I. Burdur Sempozyumu, 16-19 Kasım 2005*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Burdur 2007, ss. 368-386, s. 216.

Tâlib Resûlullah'ın 'menekşe yağının diğer yağlara üstünlüğü İslâm'ın diğer dinlere üstünlüğü gibidir' buyurduğunu rivayet etti dedi."¹⁶ İbnü'l-Cevzî iki farklı isnadla Hz. Hüseyin'den de merfû olarak mezkûr hadisin son kısmını nakletmiştir.¹⁷

İbnü'l-Cevzî bu hadislerin Resûlullah adına uydurulmuş olduğunu belirtir ve Hz. Ali rivayetinde Ahmed b. Âmir ve oğlu Abdullah b. Ahmed b. Âmir'in hadisi uydurmaktan sorumlu olduğunu söyler. Zira onların ikisi, çoğu "Ehl-i beyt'ten nakledilen bir nüshadan/sahîfeden" olmak üzere birçok münker hadis rivayet etmişlerdir ve bu nüshada sahih olan hiçbir şey yoktur. Hz. Hüseyin'den nakledilen rivayetin birinci tarîkinde Ömer b. Hafs, ikinci tarîkinde ise Muhammed b. Yunus el-Küdeymî vardır. İbnü'l-Cevzî bu şahısların hadis uydurmakla itham edildiğini ve tenkid edildiklerini belirtir.¹⁸ İbnü'l-Cevzî, Hz. Ali rivayetini Muhammed b. Muhammed el-Eş'as el-Kûfî'nin Mûsâ b. İsmail > babası İsmail b. Mûsâ vasıtasıyla Hz. Ali'ye ulaşan bir isnadla "Resûlullah 'Allah, menekşenin diğer kokulara üstünlüğü gibi, biz Ehl-i beyt'i de diğer insanlardan üstün kıldı' buyurdu" şeklinde naklettiğini ve İbn Adî'nin (ö. 365/976) bu hadisin uydurulmasından Muhammed b. Muhammed el-Kûfî'nin sorumlu olduğunu söylediğini belirtmektedir.¹⁹

Bu rivayetler Şîa kaynaklarında da bulunmaktadır. Hatta İbnü'l-Cevzî'nin Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'den naklettiği rivayetlerin isnadında yer alan Ca'fer b. Muhammed, Şîa kaynaklarındaki isnadlarda da yer alan ortak bir râvidir ve bu, görebildiğimiz kadarıyla Ehl-i sünnet ve Şîa kaynaklarında konuyla ilgili müşterek olarak yer alan metinlerin isnadında çok nadir karşılaşılan bir durumdur. Şîa kaynaklarında Hz. Ali rivayeti küçük lafız farklılığıyla yer aldığı gibi²⁰, Hz. Hüseyin'den nakledilen rivayet de aynen nakledilmekte-

¹⁶ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, c. III, s. 64. İbnü'l-Cevzî'nin Hz. Ali'den benzer bir isnadla naklettiği diğer bir rivayet için bkz. *Mevzûât*, II, 300. Ayrıca bkz. Müstağfirî, Ebü'l-Abbas Ca'fer b. Muhammed, *Tıbbü'n-nebi*, el-Mektebetü'l-haydariyye, Necef 1385/1966, s. 30; İbn Arrâk, *Tenzihü's-şerîa*, c. II, ss. 270-271, No: 20.

¹⁷ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, c. III, ss. 64-65.

¹⁸ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, c. III, s. 66; İbn Arrâk, *Tenzihü's-şerîa*, c. II, ss. 270-271, No: 20.

¹⁹ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, c. III, s. 66.

²⁰ Hur el-Âmilî, eş-Şeyh Muhammed b. Hasan, *Tafsîlü vesâilî's-Şîa ilâ tahsîli mesâilî's-şerîa* (I-IX), thk.: Müessesetü âli'l-beyt li ihyâ'i't-türâs, 2. Baskı, Kum 1414/1994, c. II, s. 162, No: 1818.

dir.²¹ Benzer bir metin Resûlullah'a nisbet edilmeksizin ayrıca Ali b. Hüseyin'in sözü olarak da rivayet edilmiştir.²²

İbnü'l-Cevzî'nin naklettiği bu rivayetler Şîa kaynaklarında da benzer isnadlarla bulunmasına rağmen onun, râvilerden hiç birini şîilikle itham etmemesi ve rivayetlerin Şîa kaynaklı olabileceği hususunda beyanda bulunmaması hem bu hem de diğer rivayetler açısından dikkat çekicidir. Yine onun "Ahmed b. Âmir ve oğlunun rivayet ettiği münker hadislerin çoğunun Ehl-i beyt'ten nakledilen bir nüshadan/sahîfeden olduğu ve bu nüshada aslı olan/sahih hiçbir şeyin bulunmadığı" şeklindeki değerlendirmesi, sanki Şîa'dan aktarılan rivayetleri işaret etmektedir. Fakat onun bu ifadeyle hangi eseri veya eserleri kastedtiği açık değildir. Bu nedenle sözkonusu rivayete olduğu gibi, en azından konu itibarıyla Şîi râviler tarafından uydurulmuş olması güçlü ihtimal taşıyan rivayetlerin müstakil çalışmalarla araştırılması gerekmektedir.

Diğer taraftan sadece birkaç çiçek hakkında rivayete yer veren İbn Adî, menekşe hakkında Muhammed b. Muhammed b. el-Eş'as el-Kûfî'nin tercemesinde ondan Mûsâ b. İsmail > İsmail b. Mûsâ > Mûsâ b. Ca'fer > Ca'fer b. Muhammed > Ali b. Hüseyin > Hüseyin b. Ali > Hz. Ali isnadıyla merfû olarak "Allah, menekşenin diğer kokulara üstünlüğü gibi, biz Ehl-i beyt'i de diğer insanlardan üstün kıldı" şeklinde bir haber nakletmektedir.²³ İbn Adî, Muhammed b. Muhammed b. el-Eş'as'ın aynı isnadla naklettiği diğer bazı rivayetleri de zikretmekte, bu rivayetlerin ondan yazdığı ve bin kadar hadis ihtiva eden bir sahîfeden/nüshadan aldığını söylemekte ve bu rivayetlerin münker olduğunu vurgulamaktadır.²⁴ İbn Adî, ayrıca onun "Şîa'ya aşırı meylinde dolayı" mezkûr isnadla Hz. Ali ve Resûlullah'a ulaşan bin kadar hadis ihtiva eden nüshasından da söz eder.²⁵ İbnü'l-Cevzî, mezkûr rivayeti, kaynak zikretmeksizin İbn Adî'den nakletmesine ve İbn Adî'nin bu rivayetin uydurulmasından Muhammed b. Muhammed'i sorumlu tuttuğunu belirtmesine rağmen

²¹ Bkz. Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Bâbeveyh el-Kummî, *Uyûnu Ahbârî'r-Rızâ (Uyûnu'l-ahbâr)* (I-II), İntişârâtü's-Şerîf er-Rızâ, 1. Baskı, Kum 1378/1958, c. II, ss. 45-46.

²² Hur el-Âmilî, *Vesâilü's-Şîa*, c. II, s. 163, No: 1819.

²³ İbn Adî, *el-Kâmil*, c. VI, ss. 301-302.

²⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, c. VI, s. 303.

²⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, c. VI, s. 301.

men onun bu şahıs hakkındaki “Şiîliğe temayülü” değerlendirmesinden hiç bahsetmemiştir.²⁶

Şîa kaynaklı olduğu belirtilmeyen rivayetlere bariz bir örnek de Resûlullah’ın mi’rac gecesinde cennette yediği meyvenin kokusunu arzuladığında Hz. Fâtıma’yı öptüğüne dair uydurma rivayettir. Şîa kaynaklarında şöyle bir rivayet yer almaktadır: “Resûlullah Hz. Fâtıma’yı çok öperdi. Hz. Aişe bunu hoş karşılamadı. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: Ey Aişe! Ben mi’racta semâya çıktığımda cennete girdim ve Cebrâil beni Tûba ağacına yaklaştırdı ve onun meyvesinden bana verdi ve ben de ondan yedim. Allah onu benim sırtımda suya dönüştürdü. Yeryüzüne indiğimde Hz. Hatice ile birlikte oldum ve Hatice Fâtıma’ya hamile kaldı. Ne zaman Hz. Fâtıma’yı öptümse mutlaka onda Tûba ağacının kokusunu buldum.”²⁷ Bu haber muhtevayı değiştirmeyecek lafız farklılıklarıyla birkaç tarikle Ehl-i sünnet kaynaklarında da mevzû olarak yer almaktadır.²⁸ İbnü’l-Cevzî rivayetin birkaç tarikini ele almış ve her birinde bir râviyi hadis uydurmakla itham etmiştir. Hâlbuki o kişiler kanaatimizce hadisi uyduran değil, nakleden kişiler olup muhtemelen rivayeti Şîa’dan almışlardır. Görebildiğimiz kadarıyla Ehl-i sünnet kaynaklarındaki isnadlar Şîa kaynaklarındaki isnaddan farklıdır.²⁹ Şîa’dan alınan rivayetlerin isnadının değiştirilmiş olması ve râvilerin bu bilgileri alıp uydurdıkları isnadlarla nakletmeleri kuvvetli bir ihtimaldir. Ehl-i sünnet kaynaklarındaki rivayetler çoğunlukla İbn Ömer, Hz. Aişe ve İbn Abbas’a dayanmaktadır. Metinde ise ortak noktalar olmakla birlikte farklılıklar da sözkonusudur. Şîa ve Ehl-i sünnet kaynaklarının veya bazı konulardaki hadislerin karşılaştırmalı olarak ele alınması

²⁶ İbnü’l-Cevzî hâlbuki başka bazı râvilerin şiîliği hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Bkz. *Mevzûât*, c. I, s. 346, 375, 396, 422, c. II, s. 5, 10, 11, 26; c. III, s. 278.

²⁷ Meclisî, Muhammed Bâkir b. Muhammed, *Bihâru’l-envâr el-Câmia li-düreri ahbâri’l-eimmeti’l-athâr* (I-CX), Müessesetü’l-Vefâ, 4. Baskı, Beyrut 1404/1984, c. IV, s. 4; c. VIII, s. 119, 120, 189, 190; c. XVIII, s. 315, 351, 364.

²⁸ Taberânî, Ebü’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu’cemü’l-kebir* (I-XXV), thk.: Hamdî Abdülmecîd es-Silefi, Dâru İhyâi’t-türâsi’l-Arabî, 2. Baskı, y.y. 1404/1983, c. XXII, ss. 400-401, No: 1000; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî, *Kitâbü’l-Mecrûhîn mine’l-muhaddisîn ve’d-du’afâ ve’l-metrûkîn* (I-III), thk.: Mahmûd İbrâhîm Zâyid, Dâru’l-va’y, 1. Baskı, Halep 1396/1976, c. II, ss. 29-30, No: 560; İbnü’l-Cevzî, *Mevzûât*, c. I, ss. 412-413; Heysemî, Nüreddin Ali b. Ebî Bekr, *Mecmeu’z-zevâid ve menbeu’l-fevâid* (I-X), Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, Beyrut 1408/1988, c. IX, s. 202; Süyûtî, *el-Leâli’ü’l-masnûa*, c. I, s. 360.

²⁹ Rivayetler için bkz. Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, c. XXII, ss. 400-401, No: 1000; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, c. II, ss. 29-30, No: 560; İbnü’l-Cevzî, *Mevzûât*, c. I, ss. 411-415; Heysemî, *Mecmeu’z-zevâid*, c. IX, s. 202; İbn Hacer, *Lisân*, c. VII, s. 125, No: 6791; Süyûtî, *el-Leâli’ü’l-masnûa*, c. I, s. 360.

mevzû hadislerle ilgili yapılması gereken çalışmaların başında yer almaktadır.

Menekşe hakkında Ebû Saîd el-Hudrî'den ise merfû olarak “Menekşe yağının diğer yağlara üstünlüğü benim diğer yaratılmışlara üstünlüğüm gibidir. Menekşe yazın serin, kışın sıcaktır”³⁰ uydurma hadisi nakledilmektedir. Hadisi Osman b. Abdullah'ın tercemesinde zikreden İbn Hibbân, bu rivayetin çoğu mevzû veya mablûb rivayetlerden oluşan bir nüshadan/sahîfeden rivayet edildiğini ve sika şahıslardan bunun benzeri haberleri nakledenlerin rivayetlerinin kabul edilemeyeceğini söylemektedir.³¹ Ebû Hüreyre'den merfû olarak nakledilen “Menekşenin diğer yağlara üstünlüğü benim diğer dinlere üstünlüğüm gibidir”³² rivayetinin de Ebû Saîd rivayetinin hatalı bir nakli olduğunu söyleyebiliriz. Enes b. Mâlik'ten ise Resûlullah'a nisbet edilerek “Menekşenin diğer yağlara üstünlüğü benim diğer insanlara üstünlüğüm gibidir” hadisi nakledilmektedir.³³ İbnü'l-Cevzî, Hz. Ali'den menekşenin faziletiyle birlikte Resûlullah'ın menekşe yağıyla yağlandığını ve onu ilaç olarak burnuna çektiğini de nakletmektedir.³⁴

314 | db

Şîa kaynaklarında ise bunlara benzer Resûlullah'tan “Menekşe yağı sürünüz. Çünkü o yazın serin, kışın ise sıcaktır”³⁵, “Menekşe yağının diğer kokulara üstünlüğü benim diğer yaratılmışlara üstünlüğüm gibidir”³⁶ ve “Size menekşe kokusunu tavsiye ediyorum! Çünkü menekşenin diğer kokulara üstünlüğü Ehl-i beyt'in diğer insanlara üstünlüğü gibidir”³⁷ dediği, Ca'fer es-Sâdık'tan (ö. 148/765) ise “Kokular arasında menekşenin misâli, mü'minin (diğer) insanlar arasındaki misâli gibidir. Çünkü o kışın sıcak, yazın serindir. Diğer kokularda bu özellik yoktur”³⁸ sözü nakledilmektedir. Şîa kaynakla-

³⁰ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, c. II, s. 103; İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, c. III, s. 65.

³¹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, c. II, s. 103. İbn Adî onun uydurduğu mevzû hadisler bulunduğunu, Dârekutnî ise metruk olduğunu söylemiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, c. III, s. 65.

³² İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, c. III, s. 65.

³³ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, c. III, s. 66. İbnü'l-Cevzî'nin çiçekler hakkındaki rivayetlerin çoğunda herhangi bir kaynak zikretmemesi de dikkat çekicidir.

³⁴ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, c. II, s. 300.

³⁵ Hur el-Âmilî, *Vesâilü's-Şîa*, c. II, s. 162, No: 1817. Tabersî aynı metni Hz. Ali'nin sözü olarak nakleder. Bkz. Tabersî, *Mekârimü'l-ahlâk*, s. 58. Ca'fer es-Sâdık'tan da benzer bir rivayet mevcuttur. Bkz. Küleynî, *el-Kâfî*, c. VI, s. 328, No: 6. Küleynî menekşe hakkında onbir rivayete yer vermiştir. Bkz. *el-Kâfî*, c. VI, ss. 327-328.

³⁶ Tabersî, *Mekârimü'l-ahlâk*, s. 58.

³⁷ Hur el-Âmilî, *Vesâilü's-Şîa*, c. II, s. 163, No: 1823.

³⁸ Hur el-Âmilî, *Vesâilü's-Şîa*, c. II, s. 163, No: 1822.

rında bunlardan başka Resûlullah'tan³⁹ ve Ca'fer es-Sâdık'tan⁴⁰ nakledilen daha birçok rivayet mevcuttur.

Bu rivayetlerden hareketle şunu söylemek mümkündür: Şîa ve Ehl-i sünnet kaynaklarında tamamen farklı isnadlarla hemen hemen aynı metinler nakledilmiştir. Bu isnadların her birinde birbirinden farklı bir veya birkaç kişi hakkında değerlendirme yapılmış ve bunlar cerhedilmişlerdir. Bu şahısların aynı metni uydurmaları imkân dışı gözükmemektedir. Öyleyse bu rivayetler başkaları tarafından uydurulmuş, muhtemelen anonim olarak söylenegelmiş, daha sonra hadis uydurmakla da itham edilen bazı şahıslar tarafından uydurma isnadlar oluşturularak hadis diye rivayet edilmişlerdir. Yoksa uydurma bir metnin farklı kişiler ve isnadlarla nakledilmesini izah etmek mümkün olmayacaktır. Bu hadisleri uyduranları tespit ise âdeta imkânsızdır. Müttehem râviler hadisi uyduran kişiler değil, nakleden şahıslardır. Hadisleri uyduran şahısların ise Şîi olması muhtemel gözükmemektedir.

Görüldüğü üzere Şîa kaynaklarında menekşe hakkında diğer çiçeklere nazaran oldukça fazla rivayet mevcuttur. Ehl-i sünnet kaynaklarına ise bu rivayetler muhtemelen Şîa'dan geçmiştir. Mezkûr haberler Şîa kaynaklarında Hz. Peygamber ve imamlardan nakledilirken, Ehl-i sünnet kaynaklarında bunlara sahâbîlere dayanan isnadlar eklenerek Resûlullah'tan nakledilmiştir.

Aşağıda genişçe ele alınacağı üzere Menekşe de Arapçalaşmış kelimelerden biri olup “benefsec (الْبَنْفَسَج)” şeklinde rivayetlerde yer almakta ve edebiyatta da yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.

c. Nergis

Arapçalaşmış kelimelerden biri olan ve metinlerde “nercis (النَّرْجِس)” şeklinde zikredilen nergis hakkında da bazı hadisler uydurulmuştur. İbnü'l-Cevzî *Mevzûât*'ında Hz. Ali'den “*Günde bir defa, ayda bir defa, senede bir defa ve ömürde bir defa da olsa nergis koklayınız. Çünkü kalbde cinnetten, cüzzamdan ve baras/deri hastalığından bir çekirdek/habbe vardır ve onu ancak nergis koklamak giderir*” şeklinde merfû bir rivayet nakleder. İbnü'l-Cevzî bu rivayetin isna-

³⁹ Küleynî, *el-Kâfî*, c. VI, s. 328, No: 7; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, c. XXIII, s. 115; c. LIX, s. 221.

⁴⁰ Küleynî, *el-Kâfî*, c. VI, s. 328, No: 3, 4; Hur el-Âmilî, *Vesâilü's-Şîa*, c. II, ss. 160-163, No: 1808, 1810, 1812, 1815, 1820, 1821.

dında yer alan Muhammed b. Mesleme ve Hennâd'ın zayıf, hadisin de mevzû olduğunu söyler.⁴¹

Mezkûr rivayeti bazı Şîî musannifler de nakletmektedir.⁴² Şîî âlim Tabersî ise *Mekârimü'l-ahlâk*'ta bu bâbta merfû olarak sadece şu rivayete yer vermiştir: “*Nergisin koklanmasında ve koku olarak sürünmesinde birçok faziletler vardır. Ateş İbrâhim (a.s.) için yandı-ğında ve Allah onu serin ve güvenli kıldığında Allah o ateş içinde nergisi bitirdi. Nergisin aslı Allah'ın o zamanda bitirdiğine dayanmaktadır.*”⁴³ Diğer bir Şîa kaynağında ise Hz. Hüseyin'den, Hz. İbrahim ateşe atılınca Cebrail'in gümüşten bir gömlekle ona geldiği ve bu gömleği Hz. İbrahim'e giydirdiği, ateşin ondan uzaklaştığı ve Hz. İbrahim'in etrafında nergisin bittiği nakledilmektedir.⁴⁴ Türk-İslâm edebiyatında ise tespit edebildiğimiz herhangi bir rivayet bulunmamasına rağmen ve tefsirlerde de yer almamakla birlikte Hz. İbrahim'in ateşe atıldığında etrafında gül bahçesi olduğundan söz edilmektedir. Bu hususun ayrıca araştırılması gerekmektedir.

d. Reyhan

Aynı zamanda kokulu bütün çiçeklerin ortak adı olarak da kullanılan reyhan, Ehl-i sünnet kaynaklarında sahih hadislerde de geçen çiçeklerden biridir. Ebû Hüreyre'den nakledilen bir rivayete göre Resûlullah “*Kime reyhan verilirse almamazlık etmesin. Zira o, kokusu hoş külfetsiz/taşması kolay bir ikramdır*” buyurmuştur.⁴⁵

⁴¹ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, c. III, s. 61. Ayrıca bkz. Müstağfirî, *Tıbbü'n-nebî*, s. 30; Deylemî, *el-Firdevs*, c. II, s. 354, No: 3588; İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah, *Târîhu Dımeşk* (I-LXXX), thk.: Amr b. Garâme el-Amravî, Dârü'l-fıkr, Beyrut 1415/1995, c. XIV, s. 36, No: 1512; Bağdâdî, *et-Tıbbü'n-nebevî*, s. 164; Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Telhîsu kitâbi'l-Mevzûât*, thk.: Yâsir b. İbrahim b. Muhammed, Mektebetü'r-rüşd, 1. Baskı, Riyad 1419/1998, s. 269, No: 716. İbn Kayyim de “*Nergis*” başlığı altında “*Nergis hakkında sahih olmayan bir hadis vardır*” diyerek mezkûr rivayeti nakleder. İbn Kayyim, *et-Tıbbü'n-nebevî*, s. 441; a.mlf., *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-ibâd* (I-V), thk.: Şuayb el-Arnâvut, Abdülkâdir el-Arnâvut, Müessesetü'r-risâle, 27. Baskı, Beyrut 1415/1994, c. IV, s. 366. Tıbb-ı nebevî'ye dair eserlerde benzer bir rivayetten daha söz edilmektedir. Bkz. Müstağfirî, *Tıbbü'n-nebî*, s. 30; Bağdâdî, *et-Tıbbü'n-nebevî*, s. 164.

⁴² Bkz. Muhaddis en-Nûrî, el-Hâc el-Mirzâ Hüseyin, *Müstedrakü'l-vesâil ve müstenbetu'l-mesâil* (I-XVIII), Müessesetü âl'l-beyt li ihyâ't-türâs, 1. Baskı, Kum 1408/1988, c. I, s. 445, No: 1121; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, c. LIX, s. 299.

⁴³ Tabersî, *Mekârimü'l-ahlâk*, s. 55; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, c. LXXIII, s. 147.

⁴⁴ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, c. XII, s. 43.

⁴⁵ Müslim, *Elfâz mine'l-edeb*, 20; Ebû Dâvûd, *Teraccül*, 6; Nesâî, *Zinet*, 74; Ahmed b. Hanbel, c. II, s. 320. Hadisin bazı rivayetlerinde ise “*reyhan*” yerine “*tıbb- güzel koku*” ifadesi yer almaktadır.

Resûlullah Kur'an okuyan münafığı ise "kokusu güzel ve tadı acı olan *reyhana*" benzetmiştir.⁴⁶ Hz. Peygamber Hz. Hasan ve Hüseyin'i reyhan olarak nitelendirmiş ve "onlar benim dünyada iki reyhanımdır" buyurmuştur.⁴⁷

Resûlullah'tan nakledilen bir hadiste ise reyhanın cennetten olduğu ifade edilmiş ve "Sizden birinize reyhan verilirse onu reddetmesin. Çünkü o cennettendir" buyurulmuştur.⁴⁸ Şîa kaynaklarında da bunun benzeri bir rivayet Resûlullah'tan⁴⁹ ve Ca'fer es-Sâdık'tan "Sizden birinize bir reyhan verilirse onu koklasın ve gözünün üstüne koysun. Çünkü o cennettendir" şeklinde nakledilmektedir.⁵⁰ Ca'fer es-Sâdık'tan ayrıca reyhan koklayınca Resûlullah'a salavât getirilmesini isteyen bir haber daha aktarılmaktadır. Buna göre Mâlik el-Cühenî şöyle demiştir: "Ebû Abdullah (Ca'fer es-Sâdık)'a bir miktar reyhan verdim. Onu aldı, kokladı ve iki gözünü üzerine koydu. Sonra da şöyle dedi: "Kim bir reyhan alır, onu koklar ve iki gözünü üzerine koyar

⁴⁶ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'an*, 17, 36; *E'time*, 30; *Tevhîd*, 57; Müslim, *Salâtü'l-müsâfirîn*, 243; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 16; Tirmizî, *Emsâl*, 79; Nesâî, *İmân*, 32; İbn Mâce, *Mukaddime*, 16; Ahmed b. Hanbel, c. IV, s. 397, 404, 408. Bilindiği gibi "Reyhan" kelimesi Kur'an'da da yer almaktadır. Kelime Türkçe meallerde genelde "güzel rızık" şeklinde tercüme edilmiştir. "Ona rahatlık, 'güzel rızık' ve Na'im cenneti vardır" (Vâkıa, 56/89). Rahmân sûresinde ise aynı kelime "hoş kokulu bitkiler" şeklinde çevirilmiştir. "Yapraklı taneler, 'hoş kokulu bitkiler' vardır" (Rahmân, 55/12). Mücâhid ise her iki ayette "reyhân" kelimesini "rızık" olarak tefsir etmiştir. (Bkz. Buhârî, *Tefsîr Sûre 55; Tefsîr Sûre 56*).

⁴⁷ Buhârî, *Edeb*, 18; *Fezâilü's-sahâbe*, 22; Tirmizî, *Menâkıb*, 30.

⁴⁸ Tirmizî, *Edeb*, 37; a.m.f., *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye ve'l-hasâilü'l-Mustafaviyye*, thk.: Ebû Abdullah Seyyid b. Abbas el-Celemî, Müessesetü'l-kütübî's-sekâfiyye, I. Bsku, Beyrut 1412/1992, s. 181, No: 222; Ahmed b. Hanbel, s. II, s. 320; Ukaylî, *ed-Duafâ*, c. III, s. 47, No: 1006; İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, c. I, ss. 170-171. İbn Kayyim her türlü güzel kokan çiçeğe reyhan denildiğini, her bölgenin bu kelimeyi farklı bir çiçek için kullandıklarını, meselâ batılıların mersin otuna (âs) reyhan dediklerini, Arabın da reyhanla bunu kasdettiklerini, Irak ve Suriyelilerin ise fesleğene (habak) reyhan dediklerini ve Ebû Dâvûd rivayetini dikkate alarak hadiste kastedilenin bütün güzel kokular olmasının muhtemel olduğunu belirtmektedir. Bkz. İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, c. IV, ss. 288-289. Abdüllatif el-Bağdâdî de Arabın "âs" a reyhan dediğini ve Resûlullah'ın da "Sizden birinize reyhan verilirse onu reddetmesin. Çünkü o cennettendir" buyurduğunu nakleder. Bağdâdî, *et-Tıbbü'n-nebevî*, s. 79. Buna ilave olarak o Ebû Nuaym'dan İbn Abbas'ın Hz. Âdem'in cennetten âs, sünbül ve acveyi getirdiğine dair rivayetini nakleder. Onun reyhanın cennetten gelmesini hakîki manasında anladığı görülmektedir. Süyûtî de "mâ verede fi'r-reyhân ve hüve habak-Reyhan yani fesleğen hakkındaki rivayetler" diyerek reyhanın Irak bölgesindeki fesleğen anlamını tercih etmiştir. Bkz. Süyûtî, *Celâlüddîn Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr, Husnü'l-muhâdara fî târîhi Mısra ve'l-Kâhira* (I-II), thk.: Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Dâru ihyâi'l-kütübî'l-Arabiyye, 1. Baskı, Mısır 1387/1967, c. II, s. 419.

⁴⁹ Küleynî, *el-Kâfî*, c. VI, s. 330, No: 1; Tabersî, *Mekârimü'l-ahlâk*, s. 51.

⁵⁰ Küleynî, *el-Kâfî*, c. VI, s. 330, No: 2; Tabersî, *Mekârimü'l-ahlâk*, s. 51.

ve sonra ‘Allahümme salli alâ Muhammed ve âl-i Muhammed’ derse reyhan yere düşmeden günahları mağfiret olunur.”⁵¹ İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) ise Abdurrahman b. Esved’in “Ben reyhan kokluyorum ve onunla cenneti hatırlıyorum” dediğini nakleder.⁵²

Ehl-i sünnet kaynaklarında uydurma hadislerde “reyhan” ifadesi yukarıda mercanköşk hakkında Hz. Peygamber’in söylediği iddia edilen “ne güzel reyhan! Arşın altında bitiyor. O göz için şifâdır”⁵³ rivayeti sözkonusudur. İbn Ömer’den ise merfû olarak Allah’ın cenneti yarattığında onu reyhanla kuşattığına dair mevzû bir rivayetten daha söz edilmektedir.⁵⁴ Reyhan, Ehl-i sünnet kaynaklarında daha çok sahih rivayetlerde yer almaktadır.

e. Sünbül

Hakkında çok fazla rivayet bulunmayan çiçeklerden biri olan sünbül hakkında Ebû Nuaym (ö. 430/1038) İbn Abbas’tan mevkûf olarak “Âdem (a.s.) cennetten yeryüzüne indirildiğinde üç şeyle indi: Bunlar dünya reyhanının efendisi olan âs (mersin otu), dünya yiyeceğinin efendisi olan sünbül ve dünya meyvelerinin efendisi olan acvedir” rivayetini aktarmaktadır.⁵⁵

Şii âlimlerden Şeyh Sadûk (ö. 381/991) ise Hz. Ali’nin Hz. Fâtıma ile evliliği hakkında naklettiği uzun bir rivayette Resûlullah’tan Cebrâil’in kendisine elinde cennet sünbülü ve cennet karanfili ile geldiğini ve bunları kendisine verdiğini söylediğini belirtmektedir.⁵⁶ Bu rivayette aynı zamanda karanfilden de bahsedilmiştir. İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) de Hz. Ali’nin ümmü veled olan cariyeye-

⁵¹ Hur el-Âmilî, *Vesâilü’ş-Şîa*, c. II, s. 171, No: 1849; Tabersî, *Mekârimü’l-ahlâk*, s. 51; Kummî, *Sefînetü’l-bihâr*, c. IV, s. 640; Nemâzî, Hasan b. Ali, *Müstedrakü Sefînetü’l-bihâr* (I-X), thk. ve Tash.: Hasan b. Ali en-Nemâzî, Müessesetü’n-neşr el-islâmî, Kum 1419/1998, c. X, ss. 279-280. Ca’fer es-Sadık’tan ise “Reyhan 21 çeşittir. Onların efendisi ise âs (mersin otu)dur” dediği rivayet edilmiştir. Küleynî, *el-Kâfî*, c. VI, s. 330, No: 3.

⁵² İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî, *Kitâbü’l-musannef fi’l-ehâdîs ve’l-âsâr* (I-VII), thk.: Kemal Yûsuf el-Hût, Mektebetü’r-rüşd, 1. Baskı, Riyad 1409/1989, c. VII, s. 239, No: 35667.

⁵³ İbnü’l-Cevzî, *Mevzûât*, c. III, ss. 63-64; Süyûtî, *el-Leâli’ü’l-masnûa*, c. II, ss. 234-235; İbn Arrâk, *Tenzîhü’ş-şerîa*, c. II, ss. 270-271, No: 18.

⁵⁴ Bkz. Deylemî, *el-Firdevs*, c. III, s. 423, No: 5297; İbn Hacer *Lisânü’l-mîzân*, c. IX, s. 144, No: 9028; Süyûtî, *el-Leâli’ü’l-masnûa*, c. II, s. 230.

⁵⁵ Ebû Nuaym, *et-Tıbbü’n-nebevî*, c. II, s. 604, No: 642. Ayrıca bkz. Bağdâdî, *et-Tıbbü’n-nebevî*, s. 79.

⁵⁶ Şeyh Sadûk, *Uyûnu’l-ahbâr*, c. I, ss. 201-202; Meclisî, *Bihâru’l-envâr*, c. XXXIII, s. 102.

sinden onun Hz. Ali'nin elinde bir karanfil gördüğünü, bunu kızına kolye olarak Hz. Ali'den istediğine dair bir rivayete yermektedir.⁵⁷ Aynı rivayeti Şiî musannif Meclisî (ö. 1110/1699) de zikretmektedir.⁵⁸ İbn Başkuvâl (ö. 578/1182) ise Vehb b. Münebbih'ten Âdem (a.s.)'in yeryüzüne indiğinde Serendib'te kırk yıl kaldığını, ağlamasından kaynaklanan gözyaşlarının bir vadiyi doldurduğunu ve Allah'ın onun gözyaşlarından karanfil, zencefil ve tarçını yarattığına dair bir haber nakletmektedir.⁵⁹

f. Mersin Otu (Âs)

Tıbb-ı nebevî kaynaklarında daha fazla yer verilen mersin otu hakkında Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038) ve Abdüllatif Bağdâdî (ö. 629/1232), İbn Abbas'tan mevkûf olarak yukarıda sümbülünden bahsederken zikrettiğimiz Âdem (a.s.)'in cennetten dünyaya üç şeyle indiğini ve bunlardan birinin de mersin otu olduğunu bildiren rivayeti naklederler.⁶⁰ Ebû Nuaym, İbn Abbas'tan ayrıca Nuh (a.s.)'in gemisiyle karaya çıktığında ilk diktiği fidanın da mersin otu olduğunu nakletmektedir.⁶¹

İbn Başkuvâl (ö. 578/1182) ise mersin otunu gülle birlikte zikretmekte (Mâ câe fi'l-verd ve'l-âs) ve Hz. Hasan'dan "*Resûlullah beni iki elinde gül olduğu halde karşıladı/selâmladı ve ben onu burnuma yaklaştırdığımda; 'dikkat et! Gül, mersin otundan sonra cennet çiçeklerinin efendisidir'*" dediğini nakletmektedir.⁶² Süyûtî de mersin otuna ayırdığı başlık altında zikredilen bazı rivayetlere yer vermekte ve Yunanlıların bu çiçeğe "mersin" dediklerini, halkın da genel olarak bunu "mersin" şeklinde isimlendirdiklerini nakletmektedir.⁶³ Ali b. Muhammed el-Kettânî (ö. 1422/2009) ise Abdülkebîr b. Hâşim el-Kettânî'ye ait olan ve el-Mektebetü'l-Kettâniyye'de yazma olarak bulunan "*Zehru'l-âs fî büyûtâti ehli'l-Fâs*" adını taşıyan bir eserden bahsetmektedir.⁶⁴

⁵⁷ İbn Ebî Şeybe, Musannef, c. VI, s. 458, No: 32901; c. VII, s. 102, No: 34512.

⁵⁸ Bkz. Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, c. XXXI, s. 115.

⁵⁹ İbn Başkuvâl, *el-Âsâru'l-mervîyye*, s. 326.

⁶⁰ Ebû Nuaym, *et-Tıbbü'n-nebevî*, c. II, s. 604, No: 642; Bağdâdî, *et-Tıbbü'n-nebevî*, s. 79.

⁶¹ Ebû Nuaym, *et-Tıbbü'n-nebevî*, c. II, s. 605, No: 643.

⁶² İbn Başkuvâl, *el-Âsâru'l-mervîyye fi'l-et'imeti's-serîyye*, s. 309, No: 128.

⁶³ Süyûtî, *Husnü'l-muhâdara*, c. II, s. 417.

⁶⁴ Kettânî, Ali b. Muhammed, *İnbiâsü'l-İslâm fi'l-Endülüs*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1426/2005, s. 421.

g. Zambak

Râzıkî ve kîs olarak da zikredilen zambak, Ehl-i sünnet literatüründe yer almadığı halde sadece Şîa kaynaklarında geçen bir çiçektir. Resûlullah'a nispet edilen "Vücut için zambak yâni râzıkî yağından daha hayırlı bir şey yoktur"⁶⁵ ve "Vücut için yağlardan zambak yağı kadar faydalı olanı yoktur. Şüphesiz onda birçok fayda ve yetmiş hastalığa şifa vardır"⁶⁶ rivayetleri bunlardandır. Ca'fer es-Sâdık ise şöyle demiştir: "Size kîsi/zambağı tavsiye ederim. Onunla kokulunuz. Çünkü onda yetmiş derde deva vardır. 'Ey Resûlullah'ın oğlu! Kîs nedir?' dedik. 'Zambak yâni râzıkîdir' dedi."⁶⁷ Ehl-i sünnet kaynaklarında rastlayamadığımız zambak, edebiyatta da kullanılmıştır.

h. Bân (Moringa)

Bu çiçek hakkında bazı kaynaklarda Hz. Ali'den merfû olarak "Bân (Moringa) ile yağlanınız. Çünkü o sizi hanımlarınız nezdinde daha câzip yapar" şeklinde uydurma bir rivayet nakledilmiştir.⁶⁸ İbnü'l-Cevzî de Moringa için müstakil bir bâb ayırmış ve mezkûr rivayet hakkında İbn Adî'nin "bu Ehl-i beyt adına uydurulmuş bir hadistir" dediğini de aktarmış ve isnadda yer alan Ebû Saîd el-Adevî'nin ise hadis uydurduğunu söylemiştir.⁶⁹ Bu metin gülün yaratılışı hakkındaki rivayetlerden birinin sonunda da yer almaktadır.⁷⁰

Şîi musanniflerden Küleynî ise bu çiçekle ilgili Ca'fer es-Sâdık'tan "Bân/moringa yağı ne güzeldir" dediğini ve bunun tedavide kullanılmasıyla alâkalı onun birkaç sözünü nakletmektedir.⁷¹ Hur el-Âmilî ise Hz. Peygamber'den "Kim bân yağıyla yağlanır ve sonra da bir sultanın huzuruna çıkarsa Allah'ın izniyle ona zarar

⁶⁵ Küleynî, *el-Kâfî*, c. VI, s. 329, No: 1 (bâbü dühni'z-zanbak); Hur el-Âmilî, *Vesâilü'ş-Şîa*, c. II, s. 167, No: 1836. Aynı ifade es-Sâdık'ın sözü olarak da nakledilmektedir. Bkz. Hur el-Âmilî, *Vesâilü'ş-Şîa*, c. II, s. 168, No: 1839. Küleynî *el-Kâfî*'de "Kitabü'z-zî ve't-tecemmül ve'l-mürûeh" bölümünde konuya geniş yer vermektedir. Bkz. *el-Kâfî*, c. VI, ss. 321-330.

⁶⁶ Hur el-Âmilî, *Vesâilü'ş-Şîa*, c. II, s. 168, No: 1840.

⁶⁷ Hur el-Âmilî, *Vesâilü'ş-Şîa*, c. II, s. 168, No: 1841.

⁶⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, c. II, s. 342; Deylemî, *el-Firdevs*, c. I, s. 91, No: 295; İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, c. III, s. 67; İbn Arrâk, *Tenzihü'ş-şerîa*, c. II, s. 70, 79, No: 15, 46.

⁶⁹ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, c. III, s. 67. Ayrıca bkz. İbn Adî, *el-Kâmil*, c. II, s. 342; Deylemî, *el-Firdevs*, c. I, s. 91, No: 295; İbn Arrâk, *Tenzihü'ş-şerîa*, c. II, s. 70, 79, No: 15, 46.

⁷⁰ Bkz. Süyûtî, *el-Leâli'ü'l-masnûa*, c. II, ss. 233-234.

⁷¹ Küleynî, *el-Kâfî*, c. VI, s. 329, No: 1-3. Ayrıca bkz. Hur el-Âmilî, *Vesâilü'ş-Şîa*, c. II, s. 166, No: 1830-1833.

veremez” dediğini ve Hz. Ali’den de “*Bân yağı ne güzeldir, o bütün belâlardan koruyucu ve kurtarıcıdır. Onunla yağlanınız, çünkü peygamberler onu kullanıyordu*” dediğini nakletmektedir.⁷²

1. Susam

Ehl-i sünnet kaynaklarında rastlayamadığımız susam hakkında Küleynî’nin merfû bir rivayetine göre “*Resûlullah başı ağrıdığına burnuna susam yağı (cülkülân/simsim) çekerdi*” denilmiştir.⁷³

j. Kına Çiçeği/Fâğiye

Ehl-i sünnet kaynaklarında Resûlullah’ın kına çiçeğini sevdiği, hatta onun en sevdiği reyhanın/çiçeğin kına çiçeği olduğu nakledilmektedir.⁷⁴ Diğer bir rivayette ise dünya ve ahirette reyhanların efendisinin kına çiçeği olduğu belirtilmektedir.⁷⁵ Şîa kaynaklarında ise bu çiçek hakkında herhangi bir rivayet tespit edemedik.

k. Lübân (Kündür)

Şîa kaynaklarında lübân hakkında bazı merfû rivayetler mevcuttur. Tabersî Deylemî’den Resûlullah’ın “*Hamile kadınlarınıza lübân/kündür yediriniz. Çünkü o çocuğun aklını artırır*” dediğini nakletmektedir.⁷⁶ Hz. Ali de “*Lübân çiğnemek dişleri güçlendirir, balgamı yok eder, ağız kokusunu giderir*” demiştir.⁷⁷ Benzer rivayetler Ehl-i sünnet kaynaklarında da yer almaktadır. Abdülâtif el-Bağdâdî’nin nakline göre, Resûlullah unutkanlıktan şikâyet eden

⁷² Hur el-Âmilî, *Vesâilü’ş-Şîa*, c. II, s. 167, No: 1834-1835.

⁷³ Küleynî, *el-Kâfî*, c. VI, s. 330, No: 1-2. Küleynî hadisi isnadiyla zikretmiştir. Diğer bir rivayette ise “*Resûlullah burnuna susam kokusu çekmekten hoşlanırdı*” denilmektedir. Bkz. A.y.

⁷⁴ Bkz. Ahmed b. Hanbel, c. III, s. 153; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, c. I, s. 254, No: 734; Ukaylî, *ed-Duafâ*, c. III, s. 47, No: 1006; Bağdâdî, *et-Tıbbü’n-nebevî*, s. 137; İbn Hacer, *Lisânü’l-mîzân*, c. III, s. 75, No: 4578.

⁷⁵ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat* (I-X), thk.: Târik b. İvazullah-Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî, Dârü’l-harameyn, Kahire 1415/1995, c. VII, s. 271, No: 7477; Deylemî, *el-Firdevs*, c. II, s. 325, No: 3482; Bağdâdî, *et-Tıbbü’n-nebevî*, s. 137. İbn Kayyim her iki rivayeti naklettikten sonra “*Bu iki hadisin durumunu en iyi Allah bilir. Biz sıhatini bilmediğimiz bir şeyin Resûlullah’a ait olduğuna şahitlik etmeyiz*” der. İbn Kayyim, *et-Tıbbü’n-nebevî*, s. 395.

⁷⁶ Tabersî, *Mekârimü’l-ahlâk*, s. 249; Deylemî, *el-Firdevs*, c. I, s. 101, No: 331. Ayrıca bkz. Ebû Nuaym, *et-Tıbbü’n-nebevî*, c. II, s. 609, No: 649; Bağdâdî, *et-Tıbbü’n-nebevî*, s. 148; İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk*, c. XXXXIV, s. 229; İbn Arrâk, *Tenzihü’ş-şeria*, c. II, s. 361, No: 32.

⁷⁷ Tabersî, *Mekârimü’l-ahlâk*, s. 249. Diğer bazı rivayetler için bkz. Tabersî, *Mekârimü’l-ahlâk*, s. 238, 249; Hur el-Âmilî, *Vesâilü’ş-Şîa*, c. II, s. 9, No: 1316; Meclisî, *Bihâru’l-envâr*, c. LXIII, s. 443; c. LXXIV, s. 46, 55.

birine “*sana lübânı tavsiye ederim. O kalbi cesaretlendirir, unutkanlığı giderir*” demiştir.⁷⁸

Hakkında uydurma rivayetler bulunan çiçekler bunlardan ibaret değildir. Bilhassa tıbla irtibat kurularak kaynaklarda yer verilen başka çiçekler de vardır. Ehl-i sünnet kaynaklarında çiçeklerle ilgili rivayetleri İbnü'l-Cevzî'nin büyük ölçüde bir araya getirdiği, daha sonraki musanniflerin bunlara çok az ilâvede bulunduğu görülmektedir. Çiçekler hakkındaki uydurma rivayetler mevzûât literatürüyle birlikte Tıbb-ı nebevî ile ilgili eserlerde de yer almaktadır. Hatta Sünnî musanniflere ait Tıbb-ı nebevî literatüründe, Ehl-i sünnet mevzûât kaynaklarında bulunmayıp Şîa'ya ait eserlerde bulunan konuyla ilgili bir kısım uydurma rivayetlere de rastlanmaktadır. Şîa kaynaklarında ise Ehl-i sünnet literatüründe adı geçmeyen diğer birçok çiçekten daha bahsedilmektedir. Çiçeklerle ilgili dikkat çekici bir husus da Ebû Bekir er-Râzî'nin (ö. 313/925) *el-Hâvî fi't-tıbb*, İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) *el-Kanun fi'tt-tıbb* ve İbnü'n-Nefis'in (ö. 687/1288) *eş-Şâmil fi's-sanâ'ati't-tıbbiyye* gibi eserlerinde gül ve çiçeklerden oldukça sık bahsedilmesine rağmen bunlar hakkındaki rivayetlere yer verilmemiş olmasıdır.

322 | db

Diğer taraftan başta İbnü'l-Cevzî olmak üzere mevzûât literatürü musanniflerinin en önemli kaynakları arasında yer alan İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*'de çiçeklerden sadece menekşe hakkında bir rivayete yer vermiş, mercanköşk, nergis, moringa, kına çiçeği, reyhan, sünbül, mersin otu, zambak gibi çiçeklerle ilgili uydurma haberleri zikretmemiştir. Aynı şekilde İbn Adî de *el-Kâmil*'de gülle birlikte sadece menekşe ve moringa gibi birkaç çiçek hakkında rivayet nakletmiş, moringa, nergis, mercanköşk, reyhan, kına çiçeği, sünbül, mersin otu, zambak gibi çiçeklerden söz etmemiştir. Deylemî ise *el-Firdevs*'te neredeyse gülle ilgili bütün uydurma rivayetlere yer verdiği gibi, kına çiçeği, nergis, menekşe ve reyhan hakkında uydurma haberleri de nakletmiştir. Fakat o mercanköşk, moringa ve mersin otu hakkında bir rivayet zikretmemiştir.

Çiçeklerle ilgili rivayetlerin birkaçı müstesna Şîa kaynaklı olma ihtimali kuvvetli gözükmektedir. Bu rivayetlerin Şîa asıllı oldukları

⁷⁸ Bağdâdî, *et-Tıbbü'n-nebevî*, s. 147. Enes b. Mâlik de “*Evlerinizde lübân ve kekik tütsüleniniz*” demiştir. Bkz. *a.g.e.*, s. 148. İbn Kayyim ise bunun sahih olmadığını söyler ve devamla Hz. Ali, İbn Abbas ve Enes'in lübân hakkında üç sözüne yer verir. İbn Kayyim, *et-Tıbbü'n-nebevî*, s. 429-430.

hususunda önemli delillerden biri de söz konusu çiçek isimlerinin (reyhan vb. hariç) Arapça hiçbir hadis kaynağında geçmiyor olmasıdır. Sözkonusu çiçek isimleri kaynaklarda Arapçalaşmış isimler olarak yer almaktadır. Bunların bir kısmının Farsçadan geçtiği anlaşılmaktadır. Meselâ, Süyûtî *el-Müzhir* adlı eserinde Arapçalaşmış kelimeler arasında çiçek adlarıyla ilgili bir hayli örnek zikretmektedir. O “*Arapçalaşmış Kelimelere Örnekler*” başlığı altında; Farşlıların kullandıkları, Arapların ise Arapçalaştırdıkları veya olduğu gibi kullandıkları isimler bağlamında bir hayli isim nakleder. Bunlar arasında çiçeklerden *nergis*, *benefsec*=*menekşe*, *nesrîn*, *hîrî*=*şebboy*, *sevsen*=*süsen*, *lâle*, *zambak*, *merzencûş*=*mercanköşk*, *yâsemîn* ve *cülnâr*=*narçiçeği* yer alır.⁷⁹ Süyûtî, Arapların başka dillerden ve Farsçadan aldıkları ve kullanarak kendi dillerine kazandırdıkları bazı kelimelere de örnekler nakleder. Bunlar arasında *zambak*, *başak* ve *küllüşân*'ın Arapçalaşmış şekli olup gül anlamındaki *cüllüşân* da vardır.⁸⁰

Gülün yaratılışı hakkındaki bir rivayette⁸¹ geçen “*lasaf*” ve “*keber*” kelimeleri de buna bir örnektir. Nehrevânî hadisi “*lasaf*” ifadeyle aktarmış, bu kelimeyi rivayetten sonra açıklamış, hadisi ondan nakleden başta İbnü'l-Cevzî olmak üzere sonraki muhaddisler de onun bu sözüne “*Ebü'l-Ferec*, ‘*lasaf* “*keber*” demektir’ dedi” şeklinde mutlaka yer vermişlerdir. Hadisi nakleden Nehrevânî rivayette geçen kelimenin bilinmediğini düşünmektedir ki, hadisi naklettikten sonra “*lasaf*” hakkında açıklama yapma ihtiyacı hissetmiştir.⁸²

⁷⁹ Süyûtî, *el-Müzhir fî ulûmi'l-lüga ve envâ'ihâ* (I-II), thk.: Fuad Ali Mansur, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut 1418/1998, c. I, s. 219.

⁸⁰ Süyûtî, *el-Müzhir*, c. I, s. 224.

⁸¹ Bkz. Nehrevânî, Ebü'l-Ferec el-Muâfi b. Zekeriyâ b. Yahyâ el-Cerîrî, *el-Celîsü's-sâlihü'l-kâfi ve'l-entü'n-nâsihu's-şâfi*, thk.: Abdülkerim Sâmî el-Cündî, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut 1426/2005, s. 707; Deylemî, *el-Firdevs*, c. III, ss. 429-430, No: 5317; İbnü'l-Cevzî, *Mevzüât*, c. III, ss. 62-63; Zehebî, *Telhîs*, s. 269-270, No: 718; Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahmân, *el-Mekâsîdü'l-hasene fî beyâni kesrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehirâ*, thk.: Muhammed Osman el-Haşî, Dârü'l-kütübî'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut 1405/1985, c. I, ss. 216-217, No: 261; Süyûtî, *el-Leâli'ül-masnâ*, c. II, ss. 233-234; İbn Arrâk, *Tenzihü's-şerîa*, c. II, ss. 270-271, No: 16; Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlül-ılbâs amma'stehere mine'l-ehâdîs alâ elsineti'n-nâs* (I-II), Dâru İhyâ'it-türâsî'l-Arabî, 2. Baskı, Beyrut 1351/1932, c. I, ss. 258-259, No: 798.

⁸² Nehrevânî, *el-Celîsü's-sâlih*, s.707. Onun yaptığı bu açıklamaya yer veren kaynaklar için bkz. Sehâvî, *el-Mekâsîdü'l-hasene*, s. 216, No: 261; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, c. I, ss. 258-259, No: 798. Aclûnî ayrıca es-Sihâh'tan “Râ” bâbında *el-Keber*, *el-Lasaf*tır dediğini, Fâ bâbında ise *el-Lasaf: Keber'in köklerinde biten ve hıyara benzeyen bir şeydir. O aynı zamanda bir hurma cinsidir*” dediğini aktarır. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, c. I, s. 259, No:

Süyûtî ise “Batı dillerinde isim olan Arapçalaşmış kelimeler” başlığı altında *Dîvanü'l-Edeb*'ten naklen “Keber Farsçadır ve Arapçada ona *lasaf* denilir” ifadesine yer verir ve devamla Halil b. Ahmed'in *Kita-bü'l-ayn*'ından naklen Yâsemin'e de Arapça'da *semsak* (السَّمْسَق) denildiğini aktarır.⁸³ İbnü'l-Cevzî ise hadiste geçen “yeryüzü *lasaf* bitirdi” ifadesi için Ferrâ'nın “*lasaf, keber'in kökünde biten hıyar gibi bir şeydir*” dediğini aktarır.⁸⁴

Mütercim Asım Efendi ise “*lasaf*” için şöyle demektedir: “*Esaf* manasınadır ki, *kebere* dedikleri *nebât*tır, *alâ* kavlin o *nebâtın* diplerinde *biten* bir *nesnedir* *yâhud* *üzünü'l-erneb* dedikleri *nebattır* ki, *yapışkan* bir *ottur*, onun için “*huznî ma'ak*” ve “*lesîkî*” *dahî* derler, *Türki'de* *tavşan* *kulağı* ve *dul* *avret* *yaprağı* *ta'bir* olunur; *yaprağı* *lisânü'l-hamel* *yaprağına* *şebîh* ve *ondan* *edakk* ve *ahsen* ve *çiçeği* *beyaza mâil* *gökçül* ve *şu'beli* *kökleri* *olur*, *kökünün* *gasûlünü* *tlâ* *vechi* *muhammir* ve *muhasindir*.”⁸⁵

Zebîdî *lasafı* açıklarken şöyle der: “*Lasaf, Asafın* bir *şivesidir/lehçesidir*. O bir *otun* *meyvesidir* ve onun *yemeği* *tatlılaştırır* ve *boya* *yapılan* bir *suyu* *vardır*. *Ebû Ziyâd* ise onu *Iraklıların* *Keber* diye *isimlendirdiklerini* *söylemiştir*. *Yine* *ona* *tavşankulağı* *da* *denilir* ve *yaprağı* *kuzudili* *yaprağı* *gibidir*. *Zarîf* ve *güzeldir*, *çiçeği* *ise* *çinde* *beyaz* *bulunan* *mavidir*...”⁸⁶

Geberotu da denilen bu bitki için “*Lasaf, keber, kübâr, gubâr*” gibi isimler kullanılmakta ve lügatlerde görüldüğü üzere birçok yönüyle tartışılmaktadır. *Lasaf* ve *keber*'le ilgili bilhassa tıbb-ı nebevî kaynaklarında başka mevzû rivayetler de vardır.⁸⁷

Dil açısından açıklama ihtiyacı duyulan diğer bir çiçek de “*âsmersin otu*”dur. Süyûtî, Arapça mı yoksa Arapçalaşmış mı olduğu

798. İnsanların çok tanımadığı ve istifade etmediği böyle bir bitkinin yaratılışının güle birlikte zikredilmesi de ilginç ve izahı güç bir durumdur.

⁸³ Süyûtî, *el-Müzhir*, c. I, s. 226.

⁸⁴ İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Kureşî, *Garîbü'l-hadîs* (I-II), thk.: Abdülmu'tî Emin Kal'acî, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut 1405/1985, c. II, s. 322.

⁸⁵ Asım Efendi, *Kâmûsu'l-muhîd Tercümesi* (I-VI), Ed: Mustafa Koç, Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı, İstanbul 2013, c. IV, ss. 3854-3855. Asım Efendi “*Esaf*” için ise “*Keber* ismidir ki “*kebere*” *ta'bir* olunan *nebattır*” der. Asım Efendi, *Kâmûsu'l-muhîd Tercümesi*, c. IV, s. 3627.

⁸⁶ Zebîdî, Muhammed b. Muhammed Murtezâ el-Hüseynî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* (I-XXXX), Dârü'l-hidâye, yy. tsz, c. XXIV, s. 361.

⁸⁷ Bkz. Ebû Nuaym, *et-Tıbbü'n-nebevî*, c. II, s. 482, 619, No: 462, 666.

şüpheli olan isimlere “âs”ı örnek vermiştir. O *Cemhere*’den naklen “Kokulu olan âs’ın yabancı (kelimelerden) olduğunu fakat Arapların onu kullandıklarını zannediyorum. Bir topluluk da Araplardan bazıının buna “semsak” dediklerini iddia ediyorlar. Bunun doğru olup olmadığını bilmiyorum” demektedir.⁸⁸ Abdüllatif el-Bağdâdî ise “âs” başlığı altında “Arab âs’a reyhan der” demekte ve akabinde Hz. Peygamber’den “Sizden birinize reyhan verilirse onu reddetmesin. Çünkü o cennettendir” hadisini ve İbn Abbas’ın yukarıda zikrettiğimiz âs hakkındaki iki sözünü nakleder.⁸⁹ Ebû Nuaym’ın naklettiğine göre ise Hz. Aişe reyhanla âs’ı kasetmektedir.⁹⁰ İbn Kayyim reyhandan bahseden âyet ve hadisleri naklettikten sonra “Reyhan, güzel kokulu bütün bitkilerdir. Her bölge halkı reyhanı bu çiçeklerden birine tahsis eder. Batılılar âs’a reyhan derler, Arapların reyhan dediği de budur. Irak ve Şamlılar ise fesleğene (habak) reyhan derler” açıklamasını yapmaktadır.⁹¹

Uydurma rivayetlerde Arapça ve Farsça birçok şekilde ifade edilen çiçeklerden biri de mercanköşkdür. İbnü’l-Hanbelî’nin bildirdiğine göre “merdekûş (المَرْدَكُوش)” “merzencûş (المَرْزَنْجُوش)” için kullanılmakta olup gerçekte kâf harfiyledir ve “mürdekûş (مُرْدَه كُوش)”un muarrebidir. Bunu mîmin fethasıyla ve kefin de kâfa kalbiyle ve hâyi de hazfetmeden sadece yazıda kalmak suretiyle Arapçalaştırmışlardır.⁹² Narçiçeği için kullanılan “cüllünâr (الجُلُنَّار)” kelimesi de “gülnâr (كُلْنَار)” kelimesinin Arapçalaşmış şeklidir.⁹³

Burada göz ardı edilmemesi gereken bir nokta ise başta gül ve zikredilen çiçeklerle birlikte zikredilmeyen diğer birçok çiçeğin Sünnî hâkimiyetinde bulunmuş olan geniş bir coğrafyada çok eski zamanlardan beri biliniyor olmasıdır. Nitekim gülün İslâm öncesinde Irak, Mısır, Mezopotamya, İran ve Hindistan’da bulunduğu belirtilmektedir.⁹⁴ Bu rivayetlerin Sünnî şahıslar tarafından uydurulup Şîa kaynaklarında yer almış olması da muhtemeldir.

⁸⁸ Süyûtî, *el-Müzhir*, c. I, s. 227.

⁸⁹ Bağdâdî, *et-Tıbbü’n-nebevî*, s. 79.

⁹⁰ Ebû Nuaym, *et-Tıbbü’n-nebevî*, c. II, s. 462, No: 435.

⁹¹ İbn Kayyim, *et-Tıbbü’n-nebevî*, s. 361-362. O, Fesleğeni/habak reyhan-ı Fârisî olarak isimlendirir. *A.g.e.*, s. 363.

⁹² İbnü’l-Hanbelî, Muhammed b. İbrahim el-Halebî, *Sehmü’l-elhâz fî vehmi’l-elfâz*, thk.: Hâtem Salih ed-Dâmin, Âlemü’l-kütüb, 1. Baskı, Beyrut 1407/1987, s. 27.

⁹³ İbnü’l-Hanbelî, *Sehmü’l-elhâz fî vehmi’l-elfâz*, s. 41.

⁹⁴ Bu hususta geniş bilgi için bkz. Yavuz Bayram, “Burdur’un ve Divanların Gülü”, s. 368.

Gülün İslâmî edebiyatta pek çok sembolik anlamı olduğu gibi, diğer çiçekler de müşterek veya farklı birçok maddî-manevî nesne ve mefhumu sembolize etmek için kullanılmıştır. Hakkında uydurma rivayetler bulunan çiçeklerin edebiyatta kullanım yoğunluklarının birbiriyle örtüşmediği görülmektedir. Hakkında mevzû hadis bulunan bir kısım çiçeklerin edebiyatta neredeyse hiç kullanılmadığı görüldüğü gibi, hiçbir uydurma rivayete konu olmayan bazı çiçeklerin ise kendisine oldukça yoğun bir yer bulduğuna şahid olunabilmektedir. Gülle birlikte diğer çiçeklerin edebiyatta taşıdığı sembolik anlamlar hakkında Yavuz Bayram tarafından yapılan bir çalışma bu hususta bazı fikirler vermektedir. Bayram, aralarında Bâkî, Fuzûlî, Şeyh Gâlip gibi şairlerin bulunduğu 15. - 18. yüzyıl arasında yaşamış olan 26 divan şairinin Türkçe divanlarında yer alan 100.000'e yakın beyti taramıştır.⁹⁵ O bu divanlarda yer alan şu çiçeklerin sembolik anlamları ve kullanımlarını tespit etmeye çalışmıştır: gül, nesrîn, nesteren, lâle, şâkâyık, şakâyıku'n-nu'mân, sünbül, nergis, zerrîn, zerrîn-kadeh, nevrüz, menekşe, yâsemîn, süsen, nilüfer, çadır çiçeği, reyhan, fesleğen, karanfil, za'ferân, şebbû (şebbûy), zambak, buhûr-ı Meryem, leylâk, merzengûş (mercân-köşk), sedâb ve lisânü's-sevr.⁹⁶ Bayram'ın verdiği bilgiye göre 26 divanda bu çiçeklerden gül: 6206; şakâyık: 13; lâle: 1019; sünbül: 709; nergis: 487; yâsemîn: 348; menekşe: 286; reyhan: 161; süsen: 105; erguvan: 93; nesrîn: 55; karanfil: 43; nilüfer: 39; şebboy: 38; za'feran: 33; zambak: 24; nesteren: 11; buhûr-ı Meryem: 8; leylâk 3; mercanköşk, sedâb ve lisânüs-sevr ise birer defa geçmektedir. Bunların toplamı ise 9684'dür.⁹⁷ Bu sayının yaklaşık üçte ikisini ise sadece gül oluşturmaktadır.

Buna göre, lâle ve yâsemîn gibi rivayetlerde hiç zikredilmeyen bazı çiçekler, edebiyatta yoğun bir şekilde yer alırken, hakkında

⁹⁵ Yavuz Bayram, "Çiçeklerle Diğer Bitkilerin Divan Şiirine Yansıma Biçimleri ve Anlam Çerçevesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, Samsun, 2001.

⁹⁶ Yavuz Bayram, "Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4, Fall: 2007, ss. 209-219, s. 217. Bayram, burada 28 çiçek ismi verirken, tezinde 26 çiçek ismi zikretmiştir (Bkz. Bayram, a.g.t., s. 787). Tezde merzengûş ve mercanköşk iki ayrı çiçek olarak belirtilirken, mezkûr makalede ise buhûr-ı Meryem ile bahûr-ı Meryem ayrı zikredilmiştir.

⁹⁷ Bkz. Bayram, "Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler", s. 217; a.mlf., "Çiçeklerle Diğer Bitkilerin Divan Şiirine Yansıma Biçimleri ve Anlam Çerçevesi", s. 788. Bayram'ın tezde makalede verdiği rakamlar birbirinden farklılık göstermektedir. Biz makalede verdiği rakamları esas aldık.

uydurma haber bulunan mercanköşk sadece bir defa zikredilmiştir. Menekşe hakkında çiçekler arasında en fazla uydurma rivayet söz konusu iken edebiyatta aynı oranda kullanılmadığı görölmektedir. Reyhan ve za'feran hakkında birçok sahih hadis bulunmasına rağmen bu ikisi de divanlarda aynı oranda yer bulamayan çiçekler olarak durmaktadır. Dikkat çekici diğer bir husus ise, bu çiçekler hakkındaki uydurma rivayetlerde sözü edilen hususlardan edebiyatta neredeyse hiç bahsedilmemiŐ olmasıdır.

Sonuç

Göl hakkında hiç bir sahih hadis bulunmazken, reyhan ve za'feran gibi bazı çiçeklerle ilgili sahih ve uydurma rivayetler bulunmaktadır. Diğer çiçekler hakkında ise hem Ehl-i sünnet hem de Şia kaynaklarında birçok rivayet yer almaktadır. Bu haberlerin bir kısmı müşterek olmakla birlikte Şia'ya ait kaynaklarda daha fazla çiçek adı ve daha çok rivayet mevcuttur. Şia'ya ait eserlerde bulunan bazı rivayetler aynı zamanda doğrudan Ehl-i beyt'le de irtibatlandırılmıŐtır.

Ehl-i sünnet mevzuât literatüründe az sayıda çiçek adından söz edilirken Tıbb-ı nebevî kaynaklarında ilave bir kısım çiçeklerle ilgili rivayetlere daha rastlanmaktadır. Bunların en erken kaynakları Tıbb-ı nebevî kitaplarıdır. Bu rivayetlerin Şia'ya ait eserlerden alınmış olma ihtimali güçlüdür. Zira bazıları Şia literatürdeki rivayetlerle tamamen örtüŐmektedir. İbn Sînâ gibi bazı ŐahıŐların kaleme aldıkları tıbbî eserlerde ise bu çiçeklerden oldukça yoğun söz edildiği halde haklarında uydurulmuş olan rivayetlere yer verilmemiştir.

Çiçekler hakkında uydurulan rivayetlerin birkaçı hariç, genelde sadece tek isnadı mevcuttur. Şia'ya ait literatür ve Ehl-i sünnet'e ait Tıbb-ı nebevî eserlerinde aynı isnadla nakledilen nadir haberlere de rastlanmaktadır. Dikkat çekici bulduğumuz bir sonuç ise hem gül hem de muhtelif çiçekler hakkındaki rivayetler Ehl-i sünnet temel hadis kaynaklarında yer almazken, bu rivayetlerin Şia temel hadis literatüründe yer almış olmasıdır. Şia'nın en önemli hadis musanefâtından olan Küleynî'nin *el-Kâfi*'sinde bu haberlerin birçoğunu görmek mümkündür.

Tamamı için aynı Őeyi söylemek mümkün olmamakla birlikte gülde olduğu gibi diğer çiçeklerle ilgili rivayetlerin de Ői' ŐahıŐlar tarafından uydurulmuş olması güçlü bir ihtimal olarak durmakta-

dır. Bu rivayetlerin birkaçı hariç, Şîa asıllı oldukları hususunda önemli delillerden biri, çiçeklerin isimlerinin (reyhan vb. hariç) Arapça hiçbir temel hadis kaynağında geçmiyor olmasıdır. Sözkonusu çiçek isimleri, kaynaklarda Arapçalaşmış isimler olarak tanıtılmaktadır. Bunların bir kısmının Farsçadan geçtiği görülmektedir. Bu nedenle Ehl-i sünnet mevzûât literatürü ile Şîa kaynaklarının karşılaştırmalı tahlillerinin yapılmasına ihtiyaç olduğunu belirtmeliyiz.

Gerek gül gerekse diğer çiçekler hakkında mevzûât literatüründe yer almayan fakat diğer kaynaklarda meselâ Tıbb-ı nebevî ile ilgili eserlerde mevcut olan bazı rivayetlere rastlanmaktadır. Bu durum, uydurma hadisleri bir araya toplamayı hedefleyen musanniflerin konulu veya alfabetik musannefâtının sınırlı sayıda mevzû hadisleri ihtiva ettiğini göstermektedir. Fıkıh, tefsir, siyer vb. alanlardaki birçok uydurma rivayetin de mevzûât eserlerinde bulunmadığı görülecektir. Dolayısıyla, mevzûât alanında daha kapsamlı eserlerin hazırlanmasına ihtiyaç vardır.

328 | db

Gülle ilgili uydurma rivayetlerle diğer çiçekler hakkındaki mevzû hadisler arasında muhteva ve uydurma maksadı açısından ortak yönler görülmekle birlikte birbirinden bağımsız olarak uydurulduğunu söylemek mümkündür. Bunların farklı kişiler tarafından uydurulduğu belirtilmektedir. Fakat söz konusu rivayetleri uydurduğu ileri sürülen kişiler kanaatimizce bunları uyduran şahıslar değil, sadece nakleden kişilerdir. Kimlerin uydurduğunu tespit etmek ise artık adeta imkânsızdır.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed (ö. 1162/1748), *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs amma'stehere mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs* (I-II), Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 2. Baskı, Beyrut 1351/1932.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasan Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî (ö. 1014/1605), *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzûa*, thk.: Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1405/1985.
- Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-muhît Tercümesi* (I-VI), Editör: Mustafa Koç, Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı, İstanbul 2013.
- Bağdâdî, Muvaffakuddin Abdüllatif (ö. 629/1232), *et-Tıbbü'n-nebevî*, thk.: Yusuf Ali Bedîvî, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1410/1990.
- Bayram, Yavuz, "Burdur'un ve Divanların Gülü", *I. Burdur Sempozyumu, 16-19 Kasım 2005*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Burdur 2007, ss. 368-386.

- Bayram, Yavuz, "Çiçeklerle Diğer Bitkilerin Divan Şiirine Yansıma Biçimleri ve Anlam Çerçevesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, Samsun, 2001.
- Bayram, Yavuz, "Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4, Fall: 2007, ss. 209-219.
- Çap, Sabri, "Gülün Yaratılışı ve Hz. Peygamber'le İlişkisi Özelinde Uydurma Rivayet Algısı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 18/1 (2018): 259-297.
- Deylemî, Ebû Şüca' Şireveyh b. Şehrdâr el-Hemedânî (ö. 509/1115), *el-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb* (I-V), thk.: Said b. Besyûnî Zağlûl, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut 1406/1986.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî (ö. 430/1038), *et-Tıbbü'n-nebevî* (I-II), thk.: Mustafa Hızır Dönmez, 1. Baskı, Dârü İbn Hazm, yy. 2006.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit (ö. 463/1071), *Târîhu Bağdâd* (I-XVI), thk.: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dârü'l-Ğarbî'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut 1422/2002.
- Heysemî, Ali b. Ebî Bekr (ö. 807/1404), *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid* (I-X), Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1408/1988.
- Hur el-Âmilî, eş-Şeyh Muhammed b. Hasan (ö. 1104/1693), *Tafsîlü vesâilî's-Şia ilâ tahsîli mesâilî's-şer'ia* (I-IX?), thk.: Müessesetü' âli'l-beyt li ihyâi't-türâs, 2. Baskı, Kum 1414/1994.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Abdullah el-Cürcânî (ö. 365/975), *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl* (I-VIII), thk.: Süheyl Zekkâr, Yahya Muhtar Ğazzâvî, Dârü'l-fıkr, 3. Baskı, Beyrut 1409/1988.
- İbn Arrâk, Nüreddin Ali b. Muhammed el-Kenânî, (ö. 963/1556), *Tenzîhü's-şer'iatil-merfûa anil-ahbârî's-şen'atil-mevzûa* (I-II), thk.: Abdülvehhâb Abdüllatif, Abdullah Muhammed Sıddık el-Ğumârî, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut 1399/1979.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah (ö. 571/1176), *Târîhu Dımeşk* (I-LXXX), thk.: Amr b. Garâme el-Amravî, Dârü'l-fıkr, Beyrut 1415/1995.
- İbn Başkuvâl, Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik el-Hazrecî el-Endelûsî (ö. 578/1182), *el-Âsâru'l-mervîyye fî'l-et'îmeti's-serîyye*, thk.: Muhammed Yâsir eş-Şe'îrî, Advâü's-selef, 1. Baskı, Riyad 2004.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Küfî (ö. 235/849), *Kitâbü'l-musannef fî'l-ehâdis ve'l-âsâr* (I-VII), thk.: Kemal Yûsuf el-Hût, Mektebetü'r-rüşd, 1. Baskı, Riyad 1409/1989.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî (ö. 852/1449), *Lisânü'l-mizân* (I-X), thk.: Abdülfettah Ebû Gudde, Dârü'l-Beşâirî'l-İslâmîyye, 1. Baskı, y.y. 2002.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî (ö. 354/965), *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn* (I-III), thk.: Mahmûd İbrâhîm Zâyid, Dârü'l-va'y, 1. Baskı, Haleb 1396/1976.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanbelî (ö. 751/1350), *et-Tıbbü'n-nebevî*, thk.: Abdülmü'tî Emin Kal'acı, Dârü't-Türâs, 2. Baskı, Kahire 1402/1982.
- İbn Kayyim, *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-ibâd* (I-V), thk.: Şuayb el-Arnâvut, Abdülkâdir el-Arnâvut, Müessesetü'r-risâle, 27. Baskı, Beyrut 1415/1994.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed et-Temîmî el-Kureşî (ö. 597/1200), *Garîbü'l-hadis* (I-II), thk.: Abdülmü'tî Emin Kal'acı, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut 1405/1985.
- İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzûât* (I-III), thk.: Abdurrahmân Muhammed Osmân, el-Mektebetü's-selefiyye, 1. Baskı, Medine 1386-1388/1966-1968.
- İbnü'l-Hanbelî, Muhammed b. İbrahim el-Halebî (ö. 971/1563), *Sehmü'l-elhâz fî vehmi'l-elfâz*, thk.: Hâtem Salih ed-Dâmin, Âlemü'l-kütüb, 1. Baskı, Beyrut 1407/1987.

- Kastallânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed (ö. 923/1517), *el-Mevâhibü'l-ledünniyye* (I-III), el-Mektebetü't-tevfikiyye, Kahire tsz.
- Kettânî, Ali b. Muhammed (ö. 1422/2002) *İnbiâsü'l-İslâm fi'l-Endülüs*, Dârü'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut 1426/2005.
- Kummî, Şeyh Abbas (ö. 1359/1941), *Sefînetü'l-bihâr ve medînetü'l-hikem ve'l-âsâr* (I-IV), thk.: Mecmeu'l-buhûsî'l-islâmiyye, Takdim: Ali Ekber âl-i Horasânî, 3. Baskı, Meşhed 1430/2009.
- Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb er-Râzî (ö. 329/941), *el-Kâfî*, Menşûrâtü'l-fecr, Beyrut 1428/2007.
- Kütüb-i Tis'a* (Concordance'a uyumlu baskılar esas alınmıştır).
- Meclisî, Muhammed Bâkır b. Muhammed (ö. 1110/1699), *Bihâru'l-envâr el-Câmia li-dürreri ahbârî'l-eimmeti'l-athâr* (I-CX), Müessesetü'l-Vefâ, 4. Baskı, Beyrut 1404/1984.
- Muhaddis en-Nûrî, el-Hâc el-Mirzâ Hüseyin (ö. 1320/1902), *Müstedrakü'l-vesâil ve müstetbetü'l-mesâil* (I-XVIII), Müessesetü âlî'l-beyt li ihyâ't-türâs, 1. Baskı, Kum 1408/1988.
- Müstağfirî, Ebü'l-Abbas Ca'fer b. Muhammed (ö. 432/1041), *Tıbbü'n-nebî*, el-Mektebetü'l-haydariyye, Necef 1385/1966.
- Nehrevânî, Ebü'l-Ferec el-Muâfâ b. Zekeriyâ b. Yahyâ el-Cerîrî (ö. 390/1000), *el-Celisü's-sâlihü'l-kâfî ve'l-enisü'n-nâsihu's-şâfî*, thk.: Abdülkerim Sâmî el-Cündî, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut 1426/2005.
- Nemâzî, Hasan b. Ali (ö. 1405/1985), *Müstedrakü Sefîneti'l-bihâr* (I-X), thk. ve Tash.: Hasan b. Ali en-Nemâzî, Müessesetü'n-neşr el-islâmî, Kum 1419/1998.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahmân (ö. 902/1496), *el-Mekâsîdü'l-hasene fi beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehirâ*, thk.: Muhammed Osman el-Haşî, Dârü'l-kütübî'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut 1405/1985.
- Süyûtî, Celâlüddîn Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *Husnü'l-muhâdara fi târîhi Mısra ve'l-Kâhira* (I-II), thk.: Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Dâru ihyâ'l-kütübî'l-Arabiyye, 1. Baskı, Mısır 1387/1967.
- Süyûtî, *el-Le'âlî'ü'l-masnûa fi'l-ehâdîsi'l-mevzûa* (I-II), thk.: Salah b. Muhammed b. Uvayda, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut 1417/1996.
- Süyûtî, *el-Müzhir fi ulûmi'l-lüga ve envâ'ihâ* (I-II), thk.: Fuad Ali Mansur, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut 1418/1998.
- Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Bâbeveyh el-Kummî (ö. 381/991), *Uyûnu Ahbârî'r-Rızâ (Uyûnu'l-ahbâr)* (I-II), İntişârâtü'ş-şerîf er-Rızâ, 1. Baskı, Kum 1378/1958.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971), *el-Mu'cemü'l-kebîr* (I-XXV), thk.: Hamdî Abdülmecîd es-Silefî, Dâru ihyâ't-türâsî'l-Arabî, 2. Baskı, y.y. 1404/1983.
- Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* (I-X), thk.: Tânk b. İvazullah-Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî, Dârü'l-harameyn, Kahire 1415/1995.
- Tabersî, Raziyyüddin el-Hasan b. el-Fazl (ö. 548/1154), *Mekârimü'l-ahlâk*, Mektebetü'l-elfeyn, Kuveyt 1407/1987.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (ö. 279/892), *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye ve'l-hasâilü'l-Mustafaviyye*, thk.: Seyyid b. Abbas el-Celemî, Müessesetü'l-kütübî's-sekâfiyye, 1. Baskı, Beyrut 1412/1992.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Mekkî (ö. 323/935), *Kitâbü'd-du'afâ'il-kebîr* (I-IV), thk.: Abdülmu'tî Emîn Kal'acî, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut 1404/1984.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed Murtezâ el-Hüseynî (ö. 1205/1790), *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* (I-XXXX), Dârü'l-hidâye, yy. tsz.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1347), *Telhîsu kitâbi'l-Mevzûât*, thk.: Yâsir b. İbrahim b. Muhammed, Mektebetü'r-rüşd, 1. Baskı, Riyad 1419/1998.

